

Osmanlı İktisadi Modernleşme Sürecinde Rüşvet ve Yolsuzluğun Kurumsal Kökenleri

Ramazan Arslan¹

Özet

Osmanlı maliyesi, tarihsel olarak güçlü bir merkezî yapı ve detaylı bir vergi düzeni üzerine inşa edilmiştir. Ancak zaman içinde bu yapının çeşitli alanlarında kurumsal zafiyetler, rüşvet ve yolsuzluk gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır. Vergi toplama sistemlerinden bürokratik atamalara kadar birçok alanı etkileyen bu yozlaşma, sadece bireysel ahlaki sapmalarla değil, aynı zamanda sistemik ve yapısal nedenlerle açıklanabilecek niteliktedir. Tanzimat'tan itibaren modernleşme çabalarıyla birlikte yeni idari ve mali kurumların ihdas edilmesi, merkeziyetçi reformlar aracılığıyla yolsuzlukla mücadeleyi de hedeflemiş; ancak taşradaki uygulamalar ve siyasi müdahaleler, bu kurumların etkinliğini sınırlamıştır. Özellikle Tanzimat ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde, kamu kaynaklarının yönetimi, denetimi ve dağıtımı süreçlerinde ortaya çıkan kurumsal zafiyetler, yolsuzluğun sistematik bir sorun hâline gelmesine neden olmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı iktisadi modernleşme sürecinde rüşvet ve yolsuzluk olgusunu kurumsal kökenleriyle birlikte ele almak ve bu olgunun devlet maliyesi, idari yapı ve kamu güveni üzerindeki etkilerini tarihsel bağlamda analiz etmektir. Çalışma, klasik dönemden başlayarak Tanzimat reformları ve Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca mali teşkilatta ortaya çıkan yapısal sorunları ve denetim mekanizmalarının etkinlik düzeyini incelemekte; kamu maliyesiyle ilgili kurumsal dönüşüm çabalarının neden tam anlamıyla başarıya ulaşamadığını tartışmaktadır. Bu bağlamda, merkezi ve taşra teşkilatları arasındaki denge, mültezimlik ve iltizam gibi uygulamaların suiistimale açıklığı, yabancı sermaye ile kurulan imtiyaz ilişkilerinde ortaya çıkan etik dışı uygulamalar ve mali denetim kurumlarının performansı çalışmanın temel analiz alanlarını oluşturmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, Osmanlı'daki yolsuzluk ve rüşvet mekanizmalarının yalnızca mali

1 Doç. Dr. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, rarslan@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4574-8819.

sistemi değil, aynı zamanda kamusal güven, bürokratik meşruiyet ve iktisadi gelişim süreçlerini de doğrudan etkileyen çok katmanlı bir sorun alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

1. Osmanlı Maliye Teşkilatında Rüşvet ve Yolsuzluğun Tarihsel Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemden itibaren inşa ettiği mali yapı, güçlü bir merkezî teşkilata ve detaylı bir vergi düzenine dayanmakla birlikte, zaman içerisinde farklı biçimlerde yozlaşmalara da maruz kalmıştır. Devletin gelir kaynaklarını güvence altına almak ve taşradan merkeze doğru etkin bir kaynak aktarımı sağlamak amacıyla kurumsallaşan maliye teşkilatı, özellikle geniş topraklara yayılan idarî yapının kontrolünde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların başında ise rüşvet, usulsüzlük ve çıkar ilişkilerine dayalı uygulamalar yer almıştır. Mali sistemin temel unsurlarından biri olan vergi toplama süreci, belirli dönemlerde kurumsal zaafılar nedeniyle istismara açık hâle gelmiş; bu durum vergi adaleti ve kamu güveni açısından önemli sorunlar doğurmuştur.

Klasik dönemde vergi sisteminde görülen uygulama çeşitliliği ve tımar, iltizam gibi yöntemlerle yürütülen tahsilat mekanizmaları, hem merkeziyetçiliğin hem de taşradaki yerel güç odaklarının etkisini artırmıştır. Bu süreçte, vergi toplama görevini üstlenen mültezimler ve diğer yerel aktörler, zaman zaman yetkilerini aşarak kamu kaynaklarını kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Aynı şekilde, mali bürokrasinin merkezî kademelerinde görev alan memurlar da atama, terfi ve icraat süreçlerinde rüşvet alışkanlığını yaygınlaştırmış; bu durum, mali teşkilatta kurumsal güvenin zedelenmesine yol açmıştır.

Bu çerçevede, Osmanlı maliyesinde rüşvet ve yolsuzluk dinamiklerinin tarihsel gelişimi, sadece bireysel ahlaki zaafılarla açıklanamayacak kadar kapsamlı ve yapısal bir karakter taşımaktadır. Vergi sisteminin işleyişi, görevde yükselme mekanizmaları, taşra-idare ilişkileri ve denetim zafiyetleri gibi çok katmanlı etkenler, bu sorunların süreklilik kazanmasında belirleyici olmuştur. Bu bölümde, önce klasik dönemde vergi sistemi ve yolsuzluk dinamikleri incelenecek, ardından mali bürokrasi içerisinde rüşvetin kurumsallaşma biçimleri tarihsel bağlamı içinde değerlendirilecektir.

1.1. Klasik Dönemde Vergi Sistemi ve Yolsuzluk Dinamikleri

Osmanlı maliye teşkilatı, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar ve yapısal dönüşümler doğrultusunda gelişim göstermiştir. Bu teşkilatın en üst mercii, Divan-ı Hümayun'da maliye işlerini temsil eden Başdefterdar idi.

Osmanlılar, maliye sistemlerini kendilerinden önceki Türk devletlerinden miras almış, özellikle İlhanlı geleneğinin etkisi altında kalmışlardır. İlhanlılardaki “Defterdar-ı Memalik” kurumu, Osmanlı idari yapısına “defterdar” adıyla intikal etmiştir. Osmanlılar, bu kavramı benimseyerek devletin mali işlerinden birinci derecede sorumlu kişiyi “defterdar” olarak tanımlamışlardır (Ortaylı, 2008: 223; Uzunçarşılı, 1988: 325; Kütükoğlu, 1994: 94).

Fatih Kanunnamesi’ne göre, defterdar padişahın mal varlığının vekili konumundaydı. Hazinesinin açılıp kapatılması gibi işlemler onun nezaretinde gerçekleştirilirdi. Bu görev, defterdara yalnızca yönetsel değil, aynı zamanda simgesel bir yetki de kazandırmaktaydı. Divan-ı Hümayun’da vezir-i azam ile aynı sofrayı paylaşır, her salı günü padişahın huzuruna kabul edilirdi. Ayrıca mali konulara ilişkin olarak padişah adına hüküm yazma yetkisine sahipti. Sefere çıkıldığında Başdefterdar, maliye teşkilatını temsilen doğrudan padişahla görüşme ayrıcalığını haizdi (Ünal, 2007: 91; Tekin, 2019: 56). Osmanlı maliye teşkilatının ilk temelleri I. Murat döneminde atılmış, 16. yüzyılda ise kurumsal olarak olgunlaşmıştır. Bu yüzyılda Başdefterdarın görev ve yetkileri diğer defterdarlarla paylaşılırken, 17. yüzyıldan itibaren bu görevde tam yetki Başdefterdara devredilmiştir. Bu yetki çerçevesinde defterdar, her akşam hazine işlemlerine dair raporları incelemekte ve haftanın belirli günlerinde bu raporları sadrazama arz etmekteydi (Günelan, 2005: 23).

Klasik dönemde merkezi maliye teşkilatı Divan-ı Hümayun ile Defterdarlar ve Hazinele etrafında örgütlenmişti. Osmanlı maliyesinde 16. yüzyıl sonlarında Rumeli, Anadolu ve Hazine-i Amire (şakk-ı sani) adlarıyla üç bağımsız defterdarlık oluşturuldu; ayrıca Eyâlet beyleri ve kazalarda da “kenar defterdarlıkları” kuruldu. Bu yapı, merkezileşmiş bir sistem kadar taşrada yerel unsurları içeren bir sistem de ortaya koymuştur. Bir yandan İstanbul’daki başdefterdar bütçe ve bütçe denkleştirme işlerini yürütürken; diğer yandan sancak ve eyalet defterdarlıkları bölgesel gelirleri tahsil ederdi. Böylece, yerelde beylik ve sancak beyleri ile muhassıllar önemli roller üstlenmiş; fakat tüm işlemler defterdar nezaretinde kaydedilmek zorundaydı (Yurtseven, 2002:110-111).

Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nin vergi sistemi, İslam hukuku esaslarına dayalı şer’î vergiler ile devletin olağan ve olağanüstü giderleri için konan örfî vergilerden oluşuyordu. İslam hukuk sistemi çerçevesinde tanımlanan ve Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulanagelen vergiler, şer’î vergiler olarak adlandırılmaktadır. Bu vergilendirme yapısı, 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar herhangi bir değişikliğe uğramamış;

tüm Müslüman Türk devletlerinde büyük ölçüde aynı kalmıştır. Şer‘î vergiler kategorisinde, başlıca zekât, öşür (çoğulu âşar), haraç ve cizye yer almaktadır. Müslümanlardan öşür ve zekat alınırken Hristiyanlardan Haraç ve Cizye vergileri alınmıştır (Akdağ, 1979, 510-518; Kazıcı, 2005: 13; Bilge, 2012: 388). Devleti yöneten “askeri” sınıf vergiden muaf sayılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde, doğrudan “zekât” adıyla tanımlanan bir vergi türüne rastlanmamakla birlikte, bazı vergi uygulamalarının İslami zekât ilkeleri doğrultusunda şekillendirildiği görülmektedir. Özellikle hayvanlar ve ticaret mallarına yönelik alınan vergiler, bu dini yükümlülüğün ekonomik izdüşümleri olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Ağnam Resmi, Deve ve Camus Resmi ile Canavar Resmi gibi vergi kalemleri, zekât prensiplerine dayalı olarak tatbik edilen uygulamalar arasında yer almaktadır. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı vergi sistemi, farklı adlar ve formlar altında çok çeşitli uygulamalara sahne olmuştur. Bu çeşitlilik içerisinde öne çıkan vergilerden biri olan Otlak Resmi, hayvanların otlatıldığı arazi ya da meranın sahibine ödenen bir tür kullanım bedelini ifade etmekteydi (Tabakoğlu, 1994: 212).

Osmanlı vergi sisteminde önemli bir yere sahip olan âşar vergisi, tarımsal üretim üzerinden alınan ve ürünün onda birini devlet adına tahsil eden bir vergi türüdür. Bu vergi, doğrudan tarımsal faaliyete dayalı gelirler üzerinden uygulanmakta ve Osmanlı ekonomisinin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmekteydi. Gayrimüslim tebaanın yükümlülüğünde olan cizye vergisi ise, belirli koşulları sağlayan kişilerden alınan bir şahsi vergiydi. Cizye ödemekle yükümlü sayılmak için kişinin 14 ile 75 yaş arasında olması, sağlıklı ve çalışabilir durumda bulunması, ehl-i zimmet statüsüne sahip olması gerekiyordu (Ercan, 1991: 371–373; Bülbül, 1999: 175). Cizye vergisi, yalnızca nakdî olarak ödenmekte ve doğrudan merkezî hazineye (Hazine-i Âmire) aktarılmaktaydı. Bu yönüyle cizye, hem maliye sisteminde merkeziyetçiliğin bir aracı olmuş hem de dinî yükümlülüklerin idari yapıya yansıyan biçimlerinden biri olarak işlev görmüştür (İnalçık, 2000:107).

Cizye, ödeme gücüne göre üç kategoride sınıflandırılmıştı: Alâ, Evsat ve Edna. Bu doğrultuda, en yüksek grup olan Alâ sınıfı için yıllık 48 akçe, Evsat için 24 akçe ve Edna için 12 akçe cizye tahsil edilirdi. Halk arasında haraç olarak da bilinen bu vergi türüyle cizye arasında kavramsal bir ayrım bulunmaktadır. Cizye ödeyen bir zimminin Müslüman olması hâlinde bu yükümlülüğü ortadan kalkarken, haraç ise araziye dayalı bir vergi olması nedeniyle kişinin din değiştirmesiyle ortadan kalkmazdı; kişi Müslüman olsa dahi haraç vermeye devam ederdi. Cizye vergisinden muaf tutulan gruplar arasında ise kadınlar, çocuklar, yaşlılar, din adamları, hastalar, engelliler ve

erginlik çağına ulaşmamış bireyler yer almaktaydı (Tabakoğlu, 1994: 240; Ercan, 1991: 385).

Osmanlı vergi sisteminde, kamu gelirlerinin toplanması farklı yöntemler aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup bu yöntemler tarihsel süreç içerisinde dört ana başlık altında sınıflandırılmaktadır: Dirlik, iltizam, malikâne ve emanet usulleri. Dirlik sistemi (ya da tımar sistemi), devletin askerî ve idarî kadrolarında görev alan memurlara, hizmet karşılığında belirli bir toprak parçasının gelirini tahsis etmesi esasına dayanmakta olup, maaş yerine aynı gelir elde edilmesini sağlayan bir yöntem olarak işlev görmüştür. İltizam sistemi, Osmanlı maliyesinde tımar sisteminin yanında yer alan tamamlayıcı bir yapı oluşturmıştır. Arapça kökenli olan “İltizam” kelimesi, “lüzum” kökünden türetilmiş; kelime anlamı olarak “gerekli görme, üstlenme, sahiplenme” anlamlarını taşımaktadır. Terimsel olarak ise, “bir şahsın devlete ait belirli bir vergi gelirini, belirli bir bedel karşılığında ve sınırlı bir süreyle toplama yetkisini üzerine alması” şeklinde tanımlanabilir. Bu görevi üstlenen kişiye mültezim denilmiştir (Giray, 2001: 66; Genç, 2000: 154; Batmaz, 1996: 39; Buluş, 2010: 94).

İltizam sisteminde, mültezimlerin vergi toplama hakkını elde edebilmeleri için bir sarrafi kefil olarak göstermeleri zorunluluk arz etmekteydi. Bu uygulama sayesinde, mültezimlere finansman sağlayan sarraflar yalnızca bir teminat işlevi görmemiş, aynı zamanda bu aracılık faaliyeti üzerinden ekonomik kazanç da elde etmişlerdir (İnalcık, 2000: 105). Emanet usulü, 1840 yılında iltizam sisteminin kaldırılmasıyla birlikte uygulanmaya başlanmış ve bu sistemde vergiler, emin adı verilen maaşlı devlet görevlileri tarafından toplanmıştır. Her ne kadar Osmanlılar tarihsel süreçte her iki yöntemi de kullanmış olsalar da, iltizam yöntemi, kuruluş döneminden 19. yüzyılın ortalarına kadar emanet yöntemine kıyasla daha fazla tercih edilmiştir (Genç, 2000:155).

Malikâne sistemi ise ilk kez 1695 yılından itibaren uygulanmaya başlanmış, özellikle Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır. Bu sistemde, devlet, belirli niteliklere sahip kişilere bir mukataa (gelir birimi) karşılığında vergi gelirlerini ömür boyu tahsis etmekteydi. Müzayede yöntemiyle gerçekleştirilen bu tahsis sürecinde, en yüksek teklifi veren kişi malikâne sahibi olarak kabul edilmekte ve bu durumu belgeleyen berat belgesi kendisine verilmekteydi (Giray, 2001: 113). Malikâne sisteminin temel amacı, vergi kaynağının sürekliliğini güvence altına almak ve devlet hazinesine istikrarlı bir gelir akışı sağlamaktır; ancak uygulamada bu hedeflere tam anlamıyla ulaşamamıştır.

Mültezimlik (iltizâm) sistemi, başlangıçta devlete nakit akışı sağlasa da sonradan suiistimallere davetiye çıkarmıştır. Mültezimler, devlet adına belirledikleri ilçelerdeki vergi kalemlerini üzerlerine alır, taahhüt ettikleri bedeli ödedikten sonra fazlasını reayeden toplayarak kâr elde etmişlerdir (Tekin, 2019:67). Ancak ödenen bedel ile toplanan miktar arasındaki fark mültezimlere kâr sağladığından, zamanla mültezimler reaya üzerinde haksız ilaveler veya yüksek fiyatlandırmalar yaparak kazanç sağlamaya yönelmiştir. Bu durum, reayanın cephesinden “haksız vergi” şeklinde kendini göstermiştir. Örneğin, 18. yüzyıl ortalarında Diyarbakır’da yetkililerin kanunen ödenmesi gereken vergilerin üstünde başta Seyyidlerden ek vergi talep ettiği belgelenmiştir (Özgül, 2019:677). Bu tür kanun dışı uygulamalar, mültezimlerin ve yerel yetkililerin kazancını artırırken reayanın mağduriyetine yol açmış; vergi adaleti ciddi biçimde zedelenmiştir.

Klasik dönemde merkezileşme ve taşra yetkileri arasında karmaşık bir denge vardı. Her ne kadar resmi olarak tüm gelirler hazineye aktarılsa da uygulamada taşra beylerbeyi, sancakbeyi ve ayanlar da vergi toplama ve dağıtımında inisiyatif kullanmışlardır. Devlet, Avâriz-ı Divaniye gibi vergileri merkezden belirlemesine rağmen, bu vergi yükünün köylü arasında dağıtımı genellikle kazaların ayan ve eşrafına bırakılmıştır (Özgül, 2019:681). Dolayısıyla taşrada yaşayan halk, vergi mükellefiyetini ödemekle yükümlü olmasına karşın, tahsilat sürecinde illerdeki yerel güçlerin keyfi müdahalesine açık hale gelmiştir. Bu farklılaşma, vergilerde “merkez-taşra” ayrışmasına ve bölgesel uygulama farklılıklarına neden olmuştur.

Osmanlı mali sistemindeki yapısal esnekliklerin bazen yolsuzluğa zemin hazırladığı görülmektedir. Cezar (1986)’a göre 17. ve 18. yüzyıllardaki merkezî denetimin zayıflamasıyla rüşvet ve iltimasın artması malî krizin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Klasik Dönem’de vergi toplama süreci sıkı kurallara bağlanmış olsa da çok sayıda suiistimal yaşanmıştır. Devlet, reaya üzerinde yerel otoritelerin aşırı yüklerinden korumayı amaçlasa da genellikle bu zorlukları önleyememiştir. Her dönemde görevliler arasında yolsuzluk raporları bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Örneğin bir dönemde, vergi muafiyeti bulunan Seyyidlere karşı yetkililerce örfi bir vergi dayatıldığı ve onların haysiyetinin incitildiği resmi olarak tespit edilmiştir (Özgül, 2019:677-681).

Benzer şekilde rüşvet uygulamaları yaygınken, görevlilerin çoğu zaman reaya’yı savunacak bir hukukî yaptırım yerine çıkar ilişkilerini gözetttiği görülmüştür. Yurtseven’in belirttiği üzere bir defterdarda aranan niteliklerden biri “rüşvetten uzak duran” olmasıdır (Yurtseven, 2002:113). Ancak pratikte defterdar ve alt kademe mali memurlar kendi kârlarını maksimize etmek için

rüşvet ve iltimas yöntemlerine başvurmuştur. Diğer yolsuzluk türleri arasında; kayıtların kasıtlı eksik tutulması, muafiyetlerin ihlali, narh sisteminin aşırı hasılat yaratacak şekilde suiistimali ve vakıf gelirlerinin zimmete geçirilmesi sayılabilir. Tüm bu olgular, vergilendirme sürecine gölge düşürmüş ve vergi adaletiyle kamu güvenini zayıflatmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın klasik dönem vergi sistemi yapısal olarak merkezî ögeler taşısa da uygulamada taşrada güçlü çıkar çevrelerinin etkisi altındaydı. Vergi toplamada benimsediği mültezimlik ve benzeri yöntemler merkezi bütçeye hızlı gelir sağlasa da sahada rüşvet ve suiistimallere kapı aralamıştır (Özgül, 2019:677; Yurtseven, 2002:112). Bu nedenle merkez-yerel dengesini koruma çabaları ve müfettiş denetimleri, klasik dönemde vergi adaleti sağlama mücadelesinin temel dinamiklerini oluşturmuştur.

1.2. Mali Bürokrasi ve İdari Yapılarda Rüşvet Mekanizmaları

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar toplumsal, ekonomik, idarî, hukukî ve askerî alanlarda istikrarını büyük ölçüde korumuş; klasik dönem kurumları sayesinde etkin bir devlet mekanizması yürütmeyi başarmıştır. Ancak söz konusu yüzyılın sonlarına doğru, artan iç ve dış baskılarla birlikte devletin temel kurumlarında çözümler meydana gelmeye başlamış; bu yapısal zafiyetler, takip eden yüzyıllarda Osmanlı yönetiminin aşamalı bir biçimde zayıflamasına zemin hazırlamıştır. Bu sürecin en belirgin biçimde hissedildiği alanlardan biri de maliyedir. Mali disiplini tehdit eden en önemli unsurlardan biri, kamu görevlilerinin şahsî çıkarları doğrultusunda devlet kaynaklarını suistimal etmeleri ve yaygın biçimde yolsuzluklara karışmaları olmuştur.

Zamanla, Osmanlı taşra ve merkez bürokrasisinde yolsuzluk uygulamaları sistematik bir nitelik kazanmış; rüşvet, kayırmacılık ve görevi kötüye kullanma gibi olgular, neredeyse geleneksel uygulamalar hâline gelmiştir. Bu durum, zaten mali bakımdan zor bir dönemden geçen Osmanlı Devleti için ilave bir yük oluşturmuştur. Yeni kaime basımı, sikkelerin içerdiği değerli metal oranlarının düşürülmesi (tağşiş), kâğıt para uygulamasına geçilmesi gibi para politikası tedbirlerinin olumsuz yansımaları henüz telafi edilememişken; kamu bürokrasisindeki usulsüzlüklerle mücadele edilmesi, mali idarenin sürdürülebilirliğini daha da zorlaştırmıştır. Literatürde yer alan çalışmalara göre Osmanlı Devleti'nde ilk rüşveti kullanan kişinin Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı olan Rüstem Paşanın olduğu bilinmektedir. Zaman içinde dönemin yargı organlarından görevli kadıların da maaşlarını az bulmalarından dolayı rüşvete bulaştıkları görülmektedir (Kış & Türkmen, 2023: 258; Kırılı, 2006: 49-50).

2. Tanzimat Reformları ve Kurumsal Yapı Üzerindeki Etkileri

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin idari, hukuki ve mali yapısında köklü bir dönüşüm sürecini başlatmış; klasik yönetim anlayışının yerini modern bürokratik kurumların aldığı bir yeniden yapılanma evresi olmuştur. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile simgelenen bu reform dalgası, yalnızca bireysel hakların tanınmasını değil, aynı zamanda devletin kurumsal işleyişinde yapısal bir değişimi de hedeflemiştir. Merkezileşme, şeffaflık, denetlenebilirlik ve rasyonel yönetim ilkeleri, reform sürecinin temel dayanakları arasında yer almıştır. Ancak bu idealist hedeflerin uygulamaya yansımaları, çeşitli alanlarda önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Tanzimat sürecinde gerçekleştirilen kurumsal reformlar, mevcut toplumsal yapının ve siyasi kültürün direnç noktalarıyla çatışmış; bu durum, özellikle taşra idaresinde, yargı sisteminde ve mali kurumlarda yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık gibi yapısal zaafaların yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Tanzimat'ın kurumsal etkileri iki ana eksen de değerlendirilebilir:

İlk olarak, idari ve mali yapının yeniden şekillendirilmesi, reformların merkezinde yer almış; ancak bu süreçte denetimsizlik ve liyakat eksikliği, yeni kurumsal mekanizmaların yolsuzlukla iç içe geçmesine yol açmıştır. İkinci olarak ise, yabancı sermaye girişleri ve imtiyaz politikaları, rüşvetin ve çıkar ilişkilerinin sistematik hâle geldiği yeni bir kurumsal yapı üretmiş; özellikle belediyecilik, sanayi ve altyapı alanlarında bu durum daha da görünür hâle gelmiştir. Tüm bu gelişmeler, Tanzimat reformlarının yalnızca yapısal değil, aynı zamanda etik ve yönetsel boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

2.1. Tanzimat Döneminde Kurumsal Reformlar ve Ortaya Çıkan Yolsuzluk Sorunları

19. yüzyıl, klasik Osmanlı yönetim anlayışının çözülme sürecine girdiği ve bu bağlamda kapsamlı yapısal reformların kaçınılmaz hâle geldiği bir dönemi temsil eder. Bu yüzyıl aynı zamanda, geleneksel idari düzenin modern devlet yapılanmasına evrilme sürecinde çeşitli kurumsal, toplumsal ve zihinsel dönüşüm sancılarının yoğun biçimde yaşandığı bir geçiş evresidir. Bu bağlamda merkeziyetçi devlet yapısından hareketle hem mali kontrolü elde etmek hem de hazineye düzenli gelir akışını temin etmek üzere yapılan yeniliklerle devletin eski gücünü tekrar kazanması hedeflenmiştir. Bu hedefini gerçekleştirmek için devlet, vergi kaynaklarını tespit etmiş ve gelir kaynaklarını uygun gördüğü kanallara yönlendirmiştir (Ortaylı, 1987: 97; Güran, 2014: 313). Esasen Osmanlı İmparatorluğunun mevcut ekonomik yapısı da bunları gerektiriyordu. Ekonomisi tarıma dayanan İmparatorluk,

tarım tekniklerini ve ulaşım ağlarını geliştiremediği için İstanbul'un buğday ihtiyacını ithal eder duruma gelmişti (Pamuk, 2007: 211-215).

Reformları haklı kılan bir diğer neden hiç şüphesiz kapitülasyonlardı. 19. Yüzyılda askeri ve ekonomik güç sağlayan Avrupa, kapitülasyonların genişlememesi konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu zorlamıştı. Bu zorlama devletin mali yapısını zedelemiş ve reformlar kaçınılmaz olmuştur (Nebioğlu, 1986: 14). XVIII. yüzyılda askerî alanda başlayan yenilikler, XIX. yüzyılda mali, idari ve sosyal alanlara da yayılmıştır. III. Selim'in reform girişimleri başarısız olmakla birlikte sonraki nesiller için bir temel oluşturmuş; bu çabalar, II. Mahmud döneminde daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Lale Devri'nden itibaren Batı'ya yönelen zihinsel değişim süreci, modern Osmanlı kamu yönetiminin oluşumunu hızlandırmış; bu bağlamda, yerel yönetimler gibi adem-i merkeziyetçi kurumlar reform sürecinin önemli bir parçası hâline gelmiştir (Uçar & Karakaya, 2014: 155; Ökmen & Yılmaz, 2009).

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde idari ve mali yapının yeniden düzenlendiği bir dönemi ifade eder. Bu süreçte, merkeziyetçi bir devlet yapısı oluşturma hedefi doğrultusunda, taşra idaresi üzerinde kontrolü artırmak amacıyla çeşitli reformlar hayata geçirilmiştir. Mali alanda ise, tek hazineli ve tek bütçeli bir sisteme geçiş için adımlar atılmıştır. Bu reformların başarısı, devlet gelirlerinin artırılmasına bağlıydı (Kaya, 2021:118). Tanzimat ile devletin merkezîleşme politikaları hız kazanmış ve bürokratik yapı yeniden şekillendirilmiştir. Özellikle maliye, adliye, eğitim ve yerel yönetim alanlarında kurumsal düzenlemeler yapılmış, bu alanlarda modernleşmeye yönelik organlar ihdas edilmiştir (Ökmen & Yılmaz, 2009:103). Örneğin, yerel yönetimlerde belediye meclislerinin oluşturulması ve taşradaki hizmet sunumunun modernleştirilmesi, taşra yönetiminde devlet otoritesinin kurumsal olarak tahkim edilmesini amaçlamıştır (Aslantürk, 2018:142).

Yargı alanında ise şer'î yargı sistemine paralel olarak nizamiye mahkemeleri kurulmuş ve karma bir hukuk düzenine geçilmiştir. Bu dönüşüm, Osmanlı hukuk sisteminde ikili bir yapı oluşturarak hem şer'î hem de modern hukuk anlayışının eş zamanlı varlığına imkân tanımıştır (Durhan, 2008:68). Tanzimat reformları aynı zamanda kentleşme ve şehir planlaması konularında da etkili olmuş, Osmanlı imar sisteminin temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu bağlamda Tanzimat, modern belediyecilik anlayışının öncüsü olarak değerlendirilmekte, şehir planlamasında standartların ve düzenin ilk kez kurumsallaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Özcan, 2006).

Tanzimat uygulamalarının etkinliğini sağlamak amacıyla, merkezî düzeyde mali meseleleri denetlemek, değerlendirmek ve karara bağlamak üzere 1840 yılında Meclis-i Muhasebe-i Maliye teşkil edilmiştir (Cezar, 1986:286). Bu meclisin temel işlevi, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde vergilerin yeniden belirlenmesi, tahsilat sürecinde yaşanan sorunların, yolsuzlukların ve ihtilafların hukuki çerçevede çözülmesini sağlamaktır. Ayrıca, Hazine-i Hassa dışında kalan tüm nezaret ve dairelerin yıllık harcamalarının kesin hesaplarını denetlemek ve bütçe hesaplarının kontrolünü gerçekleştirmek de meclisin görev alanına dâhildi (Tabakoğlu & Taşdirek, 2015: 96).

Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte, 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı mali sisteminde en yüksek mali denetim makamı olan Başbâkî Kulluğu'nun görev ve yetkileri, yeni oluşturulan Maliye Müfettişliği kurumuna devredilmiştir. Bu değişim, Osmanlı maliyesinde hayata geçirilmek istenen reformların kurumsal altyapısını oluşturma çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak zamanla, bu denetim yetkileri farklı kurullara aktarılmış; 1840 yılında söz konusu yetkilerin önemli bir kısmı Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye, 1851 yılında ise bir bölümü Zimemât Komisyonu'na devredilmiştir (Tabakoğlu & Taşdirek, 2015: 95-96).

Bu gelişmeler, mali denetim yapısının zaman içerisinde merkezîleşme hedefi doğrultusunda yeniden şekillendiğini göstermektedir. Mali yapıda ise devlet gelirlerinin modern yöntemlerle toplanması ve kamu harcamalarının düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda muhasebe sisteminde Batı kaynaklı düzenlemelere gidilmiş ve merkezi bütçe disiplini tesis edilmeye çalışılmıştır (Eroğlu, 2010:81; Yaşar, 2016:205). Başlangıç aşamasında reform girişimlerinin yalnızca padişah ve sınırlı sayıdaki devlet adamı inisiyatifiyle ortaya çıkmış olması, zamanla bu sürece entelektüel çevrelerin ve fikir adamlarının da katılım göstermesiyle birlikte, dönüşüm düşüncesinin toplumsal ve zihinsel tabanı önemli ölçüde genişlemiştir. Ancak tüm bu reformlara rağmen uygulamadaki yetersizlikler ve geleneksel yapılarla modern kurumlar arasındaki uyumsuzluklar, reformların etkinliğini sınırlamıştır (Kara, 1995: 211; Akça & Hülür, 2006:308).

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme yönünde attığı en önemli adımların başında gelir. 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan bu reform süreci, geleneksel yönetim yapısının yeniden düzenlenmesini, hukuk ve maliye başta olmak üzere birçok alanda Batılı anlamda kurumsal reformların uygulanmasını hedeflemiştir. Nitekim Tanzimat Fermanı'nda, rüşvetin devleti çöküşe sürükleyen temel unsurlardan biri olduğu belirtilmiş ve bu sorunun önlenmesi amacıyla kapsamlı bir yasal düzenleme yapılmasına karar verilmiştir. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı,

rüşvetin toplumda yaygınlaştığı bir dönemde yolsuzlukla mücadele amacıyla hukuki düzenlemeler getirmiş (Kış & Türkmen, 2023: 260). Ancak bu dönemdeki reform girişimleri, uygulamada çeşitli aksaklıklar ve yozlaşma biçimleriyle karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak kamu maliyesi ve vergi toplama sistemi yeniden yapılandırılmak istenmiş; bu kapsamda iltizam sisteminin kaldırılması ve yerine doğrudan devlet görevlileri aracılığıyla vergi toplanması planlanmıştır. Ancak uygulamada bu değişim, mültezimlerin yerine atanan “muhasılların” yerel ölçekte denetimsiz biçimde hareket etmesine neden olmuş; bu da rüşvet, irtikâp ve görevi kötüye kullanma gibi yolsuzluk biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Satıcı, 2008:178–179).

Taşrada yönetimin merkezden gönderilen valilerle ve yerel meclislerle yürütülmeye çalışılması, otorite boşluklarına ve yetki çatışmalarına neden olmuştur. Güvenlik hizmetlerinde görev alan zaptiye birliklerinin maaşlarının keyfi biçimde düzenlenmesi, fazla gösterilen personel üzerinden ödeme alınması gibi uygulamalar sıkça raporlanmıştır (Satıcı, 2008:191). Tanzimat’ın getirdiği bu yeni kurumsal yapı, çoğu zaman yolsuzlukların yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır.

Mali alandaki reformlar bağlamında Osmanlı merkezi yönetimi, bütçeleme sistemine geçmek istese de bu süreç büyük ölçüde siyasi elitlerin yönlendirmesiyle işlemiştir. Devletin dış borçları arttıkça, 1881’de kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi gibi dış denetimli yapılar Osmanlı maliyesinin en verimli gelir kaynaklarına el koymuştur. Bu durum, ekonomik bağımsızlığın kaybına ve halkın tepkisinin büyümesine neden olmuştur (Eroğlu, 2010:66–68). Düyun-u Umumiye İdaresinin Tuzlalar konusunda kaçakçılıkla mücadelesinde Osmanlı Devleti’nden asker ve zaptiye kuvvetleriyle yardım istemesine rağmen usulsüzlüklerin olduğu ve kaçakçılıkla mücadele işinin sekteye uğradığı görülmüştür (Demirel, 2002: 151-153). Sonuç olarak Tanzimat dönemi, kurumsal reform arayışlarının yoğunlaştığı ancak uygulamada yetersizliklerin ve siyasi-yerel çıkarların ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu süreçte yolsuzluk, sadece bir ahlaki zafiyet değil; aynı zamanda yapısal, hukuki ve idari zaafaların ortak ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

2.2. Yabancı Sermaye ve İmtiyaz Politikalarında Rüşvet ve Yolsuzluk

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti, ekonomik ve mali krizlerin baskısıyla hem iç hem de dış kaynaklı sermaye arayışına yönelmiştir. Bu süreçte yabancı yatırımcılar, özellikle ulaştırma, maden ve altyapı gibi kamu hizmeti niteliği taşıyan sektörlerde imtiyazlar talep etmiş ve bu talepler çoğu zaman Osmanlı bürokrasisinde rüşvet ve kayırmacılık yoluyla karşılanmıştır.

Yeni kurulan belediye teşkilatları, modern kentsel hizmetlerin sunumu kadar, liman kentlerindeki yabancı tüccarların taleplerini karşılayacak şekilde dizayn edilmiş ve bu durum, yerel yönetimlerde yabancı çıkar gruplarının doğrudan etkili olduğu bir yapı doğurmuştur. Özellikle İzmir, Beyrut ve Kudüs gibi merkezlerde, belediye meclislerinde görev alan eşraf, hem yerli elit hem de dış bağlantılara sahip sermaye gruplarıyla iç içe geçmiş ve imtiyaz politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. İzmir örneğinde belediye seçimlerinin servet esasına dayalı olması, meclis üyeliklerini yalnızca mali gücü yüksek bireylerin erişebileceği bir statüye dönüştürmüş, bu da kamu gücünün özel çıkarlar için kullanımını kolaylaştırmıştır (Avcı, 2016:172-175).

Maliye Nezareti, Osmanlı mali idaresinde 1840 yılından itibaren tek yetkili otorite hâline gelmiş ve devletin tüm gelir-gider kalemlerinin merkezi bir yapıyla yönetilmesine yönelik süreç başlatılmıştır. Bu düzenleme ile amaçlanan, özellikle taşradaki mali denetimsizliklerin ve yolsuzlukların önüne geçerek, kamu gelirlerinin sürdürülebilir ve güvenilir biçimde artırılmasıydı (Nakiboğlu, 2019:86). Fabrika-i Hümayunlar gibi kamuya ait üretim merkezlerinin sürdürülebilir üretim kapasitesine ulaşamamasında en belirleyici etkenlerden biri, dönemin yapısal yolsuzluk dinamikleri olduğu bilinmektedir. Özellikle idari kadrolarda liyakat ilkesinin gözetilmemesi, görevlerin siyasi sadakat ya da şahsi ilişkiler temelinde dağıtılması, bu fabrikalarda etkin bir üretim planlamasının yapılmasını imkânsız hâle getirmiştir. Rüşvetin yaygınlaşmasıyla birlikte hammadde temin süreçleri, tedarik zincirleri ve işgücü istihdamında keyfilik artmış; kamu kaynakları sistematik biçimde suistimal edilmiştir. Tanzimat'la birlikte 1843-1846 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle asker almada hatır, gönül, rüşvet gibi uygunsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir (Yazıcı vd., 2020: 49; Çoban, 2023: 461-465).

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Tanzimat dönemi imtiyaz politikaları, teorik olarak modernleşme hedefini taşısa da uygulamada hem yerli bürokrasi hem de yabancı sermaye için ranta dayalı bir çıkar ilişkileri ağına dönüşmüştür. Bu ağın içinde yer alan seçkin gruplar, kamu kaynaklarını kendi yararlarına yönlendirirken; rüşvet, aracılık ve çıkar temelli karar alma, reformların meşruiyetini zedeleyen başlıca sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Yolsuzluğun Kurumsallaşması ve Mücadele Girişimleri

Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876–1909), Osmanlı devlet yapısında bürokratik merkezîyetçiliğin tahkim edildiği, ancak aynı ölçüde kurumsal yozlaşmanın da sistematik hâle geldiği bir dönemdir. Bu süreçte yolsuzluk, sadece bireysel çıkar elde etme aracı değil, aynı zamanda siyasi sadakat ilişkilerinin sürdürülmesinde bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Devletin modernleşme ve merkezî otoriteyi güçlendirme hedefleri doğrultusunda yürütülen altyapı yatırımları, özellikle demiryolu ve maden imtiyazları gibi ekonomik girişimlerde büyük yolsuzluk ve usulsüzlük vakalarıyla iç içe geçmiş; imtiyazlar, siyasi yakınlıkla dağıtılan rant alanlarına dönüşmüştür. Bu durum, Osmanlı maliyesini kamu yararından uzaklaştırmış ve kamu kaynaklarının denetimsiz biçimde tahsis edilmesine neden olmuştur.

Öte yandan, II. Abdülhamid yönetimi yalnızca ekonomik değil, kurumsal denetim alanında da bir dizi reform girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişimler, özellikle Divan-ı Muhasebat ve Maliye Teftiş Heyeti gibi kurumların kurulmasına karşın, taşra yönetiminde karşılaşılan direnç, siyasi müdahaleler ve uygulama eksiklikleri nedeniyle istenen başarıyı sağlayamamıştır. Kurumsal denetimin yapısal zafiyetleri, yolsuzlukla mücadelede süreklilik arz eden bir sorun hâline gelmiştir. Bu bağlamda, II. Abdülhamid dönemi modernleşme çabalarıyla denetim kurumlarının doğuşuna tanıklık etmiştir.

3.1. Altyapı Yatırımları ve İmtiyazlarda Kurumsal Zafiyetler ve Usulsüzlükler

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için, modernleşme çabalarının hız kazandığı ve bu doğrultuda altyapı yatırımlarının önem kazandığı bir dönem olmuştur. Ancak, bu yatırımların gerçekleştirilmesinde karşılaşılan kurumsal zafiyetler ve usulsüzlükler, devletin mali ve idari yapısında ciddi sorunlara yol açmıştır. Özellikle demiryolu inşası gibi büyük ölçekli altyapı projelerinde, Osmanlı Devleti'nin teknik ve mali yetersizlikleri nedeniyle yabancı sermayeye başvurulmuştur. Bu durum, imtiyaz verilen ülkelerin Osmanlı topraklarında nüfuz bölgeleri oluşturmaya ve devletin egemenlik haklarının zedelenmesine neden olmuştur. Demiryolu inşası bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Devletin hem teknik uzmanlıktan hem de mali kaynaktan yoksun olması, bu projelerde yabancı şirketlere imtiyazlar verilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Fakat bu imtiyazlar çoğu zamanla devletin aleyhine düzenlenmiş, özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırmalarına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde inşa edilen demiryolu hatlarının büyük bölümü, askerî ve iç bütünleşme gibi

stratejik hedeflerden çok, özellikle ihraç amaçlı tarımsal üretim yapılan batı bölgelerini liman şehirlerine bağlama hedefi doğrultusunda şekillenmiştir (Akçakaya 2022:42).

Bu süreçte, imtiyazların verilmesi ve altyapı projelerinin yürütülmesinde karşılaşılan yolsuzluk iddiaları, arşiv belgeleriyle de teyit edilmektedir. Örneğin, Yanya Vilayeti'nde yol mühendislerinin halktan rüşvet aldıkları ve kamu işlerinde yolsuzluk yaptıkları iddialarına dair yürütülen soruşturma, dönemin altyapı projelerindeki etik dışı uygulamalara ışık tutmaktadır. Her ne kadar ilgili belgede söz konusu iddiaların asılsız olduğu bildirilmişse de, devletin bu tür şikâyetleri araştırmak zorunda kalması bile kamu görevlilerine duyulan güvenin ne derece sarsıldığını göstermektedir (BOA, A.MKT. MHM., 441/97). Bu tür kayıtlar, altyapı yatırımlarının yalnızca teknik veya ekonomik bir mesele olmadığını; aynı zamanda kurumsal denetim ve ahlaki sorumlulukla doğrudan ilişkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı idare tarihinde siyasal merkezîyetçiliğin en ileri düzeye ulaştığı; ancak bu merkezi yapının etkin denetim yerine gözetleme ve istihbarat yoluyla sürdürüldüğü bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Tanzimat'tan miras kalan reform hareketleri bu dönemde sürdürülmüş olsa da, kurumsal yozlaşma, bürokratik otorite içinde sistematik hâle gelmiş ve rüşvet, zimmet ve görevi kötüye kullanma gibi eylemler, kamu idaresinin en zayıf halkaları hâline gelmiştir (İlksen, 2023:2). Bu dönemde ekonomik modernleşme hedefi doğrultusunda yürütülen altyapı yatırımları, özellikle demiryolu inşaatları, liman imtiyazları ve maden işletmeleri gibi alanlarda önemli gelişmeler yaratmıştır. Ancak bu yatırımlar, çoğunlukla yabancı sermaye ile finanse edilmiş ve imtiyazların tahsisi süreci büyük ölçüde şeffaflıktan uzak biçimde yürütülmüştür. İmtiyazların siyasi yakınlıkla dağıtılması, kamu yararı yerine kişisel çıkarların öncelik kazanmasına neden olmuş; böylece altyapı yatırımları rüşvet ve usulsüzlüklerin yoğunlaştığı alanlara dönüşmüştür (Demir, 2021).

II. Abdülhamid dönemi mülki idaresinin karşı karşıya kaldığı en temel sorunlardan biri, nitelikli memur eksikliğiyle birlikte görevde bulunan bazı memurların geçmiş dönemlerden miras kalan yozlaşmış bürokratik anlayışı sürdürmeleriydi. Bu dönemde, özellikle taşra teşkilatında görev yapan memurlar arasında şahsi ihtirasların, rüşvet ilişkilerinin ve çeşitli yolsuzluk uygulamalarının sürdüğü; bu durumun ise devletin merkezileşme çabalarını ve reformist yönelimlerini zayıflattığı gözlemlenmektedir. Mali ve idari krizlerin derinleştiği bu dönemde, rüşvet almayı alışkanlık hâline getirmiş fırsatçı memurlar ile çıkar ilişkileri üzerinden yerel yönetimlere nüfuz eden toprak ağaları, yalnızca mevcut düzeni zedelemekle kalmamış; devletin

kurumsal bütünlüğünü ve geleceğe yönelik reform kapasitesini tehdit eden yapısal bir sorun hâline gelmişlerdir (Çoban, 2023: 461-463). Bu dönemde Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, yerel güç odaklarının yerini merkezden atanan memurlara bırakan yeni bir idari rejim kurulmuş; bu yolla taşradaki rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bütün bu önlemlere rağmen yine de belirli sektör ya da alanlarda rüşvet ve yolsuzluk gibi sorunların önüne geçilememiştir.

Bankacılık sektöründe de benzer sorunlar yaşanmıştır. 1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası, devletin mali yapısında önemli bir rol oynamış, ancak 1873 yılında yaşanan Simonoviç davası, bankanın iç denetim mekanizmalarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Banka çalışanlarının dâhil olduğu yolsuzluk, basında geniş yer bulmuş ve kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu olay, bankanın iç denetim ve kontrol sistemlerinin büyük ölçüde yetersiz olduğunu ortaya koymuş; dönemin kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur (Demirkol & Demirkol, 2024:480). Mahkeme sürecinde rüşvet yoluyla denetçilerle iş birliği yapıldığı, bazı banka yöneticilerinin olayın üstünü örtmeye çalıştığı yönündeki iddialar, kurumsal yozlaşmanın derinliğini gözler önüne sermektedir.

Taşra belediyelerinde de kurumsal zafiyetler ve usulsüzlükler görülmüştür. Örneğin Bartın Belediyesi'nin kuruluş sürecinde, mali sıkıntılar, eleman eksikliği ve yerel ayanların muhalefeti gibi sorunlar yaşanmış, zaman zaman zimmete para geçirme ve haksız vergi toplama gibi yolsuzluk iddiaları gündeme gelmiştir (Çetin & Yılmaz, 2019:50). Yapılan araştırmalarda Denizli Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüştü Efendi'nin, rüşvet karşılığında mahkûmları beraat ettirdiği, kamu kaynaklarını şahsi menfaatine kullandığı ve görevdeki diğer memurların yolsuzluklarını örtbas ettiği, yapılan tahkikatla belgelenmiştir (Çoban, 2023: 461-469). Bu örnekler, Osmanlı Devleti'nin altyapı yatırımları ve imtiyaz uygulamalarında karşılaştığı kurumsal zafiyetlerin ve usulsüzlüklerin, devletin modernleşme çabalarını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Yetersiz denetim mekanizmaları, liyakat sisteminin zedelenmesi ve dışa bağımlılık, bu sorunların temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, Sultan II. Abdülhamid döneminde altyapı yatırımları bir modernleşme stratejisi olarak görünmekle birlikte, uygulamada kurumsal zafiyetlerin, kayırmacılığın ve rüşvetin yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkmıştır. Bu durum hem kamu kaynaklarının israfına hem de halkın devlete olan güveninin zedelenmesine neden olmuştur.

3.2. Mali Denetim Mekanizmalarının Etkinliği

Kamu maliyesinde saydamlık, hesap verebilirlik ve yolsuzlukla mücadele, etkili denetim mekanizmalarının işlerliğini zorunlu kılar. Osmanlı mali sisteminde bu ihtiyaca binaen 1862 yılında kurulan Divan-ı Âlî-i Muhasebe, mali işlemlerin yasalara uygunluğunu gözetmek amacıyla oluşturulan ilk bağımsız kurum olmuştur. 1876 Anayasası ile anayasal güvence altına alınarak “Divan-ı Muhasebat” adını alan bu kurum, devlet harcamalarının denetlenmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak hesap denetiminin büyük ölçüde merkezde yoğunlaşması, taşra hesaplarının ise düzensiz biçimde merkeze ulaştırılması, Divan’ın mali gözetim görevini bütüncül olarak yerine getirmesini engellemiştir. Ayrıca, Divan’ın bazı yetkilerini geçici meclislerle paylaşması ve Maliye Nezareti’nin bu alandaki müdahale gücünü sürdürmek istemesi, kurumun özerkliğini zayıflatarak etkisini sınırlamıştır (Kış, 2012:50–54).

Divan-ı Muhasebat’ın temelini oluşturan bu kurumsal çabaya rağmen, denetimin taşrada işlevsel hâle gelmesi güç olmuştur. Özellikle Tanzimat sonrası dönemde merkezileşme hedefiyle oluşturulan Maliye Teftiş Heyeti gibi yapılar, denetimi sistematikleştirmeye çalışmış; fakat taşra hesaplarının çoğu zaman ehil olmayan görevlilerce denetlenmesi ve bu sürecin yüzeysel yürütülmesi, etkinliği büyük ölçüde azaltmıştır. Dolayısıyla denetim sisteminin merkez ve taşra arasında eşitsiz ve kopuk bir şekilde işlemesi, mali uygulamaların kontrolünü zayıflatmıştır (Tabakoğlu & Taşdirek, 2015:97–101).

Bu çerçevede, Osmanlı idaresi, mali denetimi yalnızca idari mekanizmalarla değil, aynı zamanda ahlaki sorumluluk ve kamu baskısını devreye sokarak da sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla uygulamaya konulan “usul-ı tahlif” yani yemin ettirme yöntemi, memurların ve yerel meclis üyelerinin rüşvet ve yolsuzluk yapmayacaklarına dair halka açık şekilde yemin etmelerini içermektedir. Nitekim Bağdad Valisi Abdülkerim Nadir’in, rüşvet ve yolsuzluğun men’i hususundaki tahlif müzekkeresini memurlar ve ahali huzurunda okutması ve ardından meclis azaları, ketebe ve memurlara ayrı ayrı yemin ettirmesi, bu yöntemin uygulamadaki örneklerinden biridir (BOA, A.}MKT.UM., 12/46).

Yine benzer şekilde, Ahmed Şemseddin tarafından gerçekleştirilen ve taşrada tahlif usulünün icrasına dair bildirimi içeren belge de, bu uygulamanın yalnızca merkezde değil taşra teşkilatlarında da hayata geçirildiğini göstermektedir. Bu gelişme, dönemin mali denetim kültürünün yalnızca kurumsal değil, aynı zamanda toplumsal düzlemde de inşa edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır (BOA, A.}MKT.UM., 14/82).

Divan-ı Muhasebat gibi kurumlar merkeze bağlı işlemlerde göreceli başarılar sağlamış olsa da, taşrada yaşanan örgütsel zaafiyetler ve siyasi müdahaleler, kurumsal denetimin caydırıcılığını önemli ölçüde sınırlamıştır. 1882–1886 yılları arasında Maliye Müfettişliği aracılığıyla yürütülen teftişlerde zimmet, rüşvet ve usulsüz tahsilat gibi çok sayıda usulsüzlük tespit edilmiş; ancak bu vakaların çoğuna yönelik yaptırımların uygulanamaması, iç denetim mekanizmalarının güvenilirliğine zarar vermiştir. Hatta görevden alınan bazı memurların müfettişleri karşılıklı olarak yolsuzlukla suçlaması, bu güven kaybının derinliğini ortaya koymuştur (Kış & Türkmen, 2023:266–268). Arşiv belgelerinde de İnhisar İdaresi'nde rüşvet ve zimmet yolsuzluğunun incelenmesine dair kayıt, taşra uygulamalarının sıkça soruşturma konusu olduğunu göstermektedir (BOA, ZB, 7/16). Bu bağlamda dikkat çeken bir başka örnek, yüksek rütbeli bir devlet görevlisi olan Rumeli Kazaskeri Mirza Mustafa'nın rüşvet suçları nedeniyle görevden alınarak Sinop'a sürgün edilmesidir. Bu olay, sadece alt kademelerde değil, en üst düzey bürokrasiye kadar yolsuzlukla mücadelenin taşındığını göstermesi açısından önemlidir. Bu tür uygulamalar, Osmanlı idaresinin zaman zaman üst kademe memurların da hesap verebilirliğini sağlamak için ciddi yaptırımlara başvurduğunu ortaya koymaktadır (BOA, A.{DVNSMHM.d..., 111/466).

Ancak denetim mekanizmalarının işlevi sadece cezalandırma ile sınırlı değildir. Bazı durumlarda, haksız ithamların da bertaraf edildiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Yanya vilayetindeki yol mühendisleri hakkında halktan rüşvet aldıkları ve kamu projelerinde usulsüzlük yaptıkları iddialarının soruşturma sonucu asılsız olduğu belirlenmiştir. Bu belge, Osmanlı mali denetim sisteminin yalnızca suçluyu tespit etmeye değil, suçsuzluğu ispatlayarak bürokratik itibarın korunmasına da hizmet ettiğini göstermektedir (BOA, A.}MKT.MHM., 441/97).

Osmanlı mali sisteminde bu başarısızlığın önemli bir boyutu da yerel aktörlerin merkezi denetime karşı gösterdiği dirençtir. 1896 yılında Rumeli vilayetlerine gönderilen Mülkiye Müfettişi Ali Rıza Bey ile Manastır Valisi Rıza Paşa arasında yaşanan yetki çatışması ve benzer şekilde Üsküp Valisi Hasan Paşa ile müfettiş İsmail Hakkı Bey arasında ortaya çıkan gerginlikler, taşrada müfettişlerin işlevselliğini sekteye uğratan örneklerdir. Bu tür olaylar, mali denetimin yalnızca kurumsal yapı ile değil, siyasal meşruiyet ve yerel işbirliği ile desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur (Sarı & Yavuz, 2023:1066–1070). Osmanlı Arşivinde A.MKT.DV., 11/61 numaralı belge ise Yahyalı Kazası Müdürü hakkında rüşvet ve yolsuzluk iddialarının Konya Valiliği'ne sorulması üzerinden, bu gerilimin mahalli düzeydeki izlerini belgelemektedir.

Merkezi denetim girişimleri, taşradaki kurumsal boşluk ve yerel çıkar ilişkileri nedeniyle uzun vadede etkili olamamıştır. Özellikle muhassıllık sisteminin 1840 sonrası başarısızlığa uğraması, Osmanlı merkezinin taşra maliyesi üzerindeki denetimini sürdüremediğini göstermiştir. Her ne kadar Maliye Teftiş Heyeti ve Divan-ı Muhasebat gibi kurumlar aracılığıyla denetim faaliyetleri yürütülmeye çalışılmış olsa da, mültezimlerin yerel nüfuzu, hesap karışıklıkları ve uygulamada yaşanan direnç, bu süreci etkisizleştirmiştir. Alınan idari tedbirlere karşın, taşrada rüşvet ve yolsuzluğun önlenememesi ve tahsilat sisteminin iyileştirilememesi, denetim mekanizmasının zayıflığını ortaya koymuştur (Akkuş, 2018:121–126). Osmanlı Arşivinde DH.MKT., 78/5 numaralı belge, Araç Kazası Kaymakamı Ali Haydar'ın rüşvet ve görevini kötüye kullanma suçlamaları üzerine soruşturma açıldığını göstermesi açısından bu başarısızlıkların belgelenmiş halidir.

Son olarak, Divan-ı Muhasebat'ın kuruluş amacı doğrultusunda kamu harcamalarının doğruluğunu sağlamak ve yolsuzluğu önlemek gibi önemli görevleri bulunmasına karşın, teknik raporların yaptırıma dönüşmemesi, taşra denetiminin zayıflığı ve siyasal müdahalelerin gölgesi altında etkinliği sınırlı kalmıştır. Bu durum, Osmanlı'da mali denetim sisteminin kurumsallaşmış görünümüne rağmen, işlevsellik bakımından yeterince güçlü bir yapı oluşturmadağını göstermektedir (Parlak & Parlak, 2012:34–36).

4. Yolsuzluk ve Rüşvetin Ekonomik ve Kurumsal Sonuçları

Yolsuzluk ve rüşvet, kamu kaynaklarının etkin tahsisini engelleyerek ekonomik verimliliği azaltmakta, kamu harcamalarını artırmakta ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açmaktadır. Bu tür uygulamalar, yalnızca mali sonuçlar doğurmakla kalmamakta, aynı zamanda kurumsal işleyişi de derinden sarsmaktadır. Karar alma süreçlerinin kişisel çıkarlara göre şekillenmesine neden olan yolsuzluk, yönetim kapasitesini zayıflatmakta ve toplumsal güveni aşındırmaktadır. Liyakat ilkesini devre dışı bırakarak kurumsal ahlakın zedelenmesine yol açan bu durum, demokratik kurumların meşruiyetini de tehdit eder hâle gelmiştir (Çoban, 1999:186–192).

Yolsuzluk, kamu görevlilerinin bireysel çıkar uğruna görevlerini kötüye kullanmalarıyla başlayarak, zamanla sistem içinde kurumsallaşan bir yozlaşmaya dönüşmektedir. Bu bireysel etik dışı davranışların süreklilik kazanması, kurumların kendi asli işlevlerinden uzaklaşıp kişisel menfaatlerin aracı hâline gelmesine yol açmaktadır. Böyle bir yapısal bozulma, yalnızca yönetimi değil, aynı zamanda kamuya duyulan güveni de sarsmakta ve nihayetinde ekonomik kalkınmayı baltalamaktadır (Onur, 2021:135).

Bu olumsuz etkiler, özellikle yerel yönetimler düzeyinde daha belirgin hâle gelmektedir. Belediyelerde sıkça karşılaşılan yolsuzluk ve rüşvet vakaları, hizmetlerin adil ve etkin bir biçimde sunulmasını engellemekte; kamu kaynaklarının kişisel ya da siyasal çıkarlar doğrultusunda kullanılmasıyla etik kültürü zayıflatmaktadır. Bu tür uygulamalar, kamu hizmetlerinin kalitesinde düşüşe, kamu harcamalarında verimsizlik ve kaynak israfına neden olmakta; profesyonellikten uzak, siyasallaşmış ve güvenilir bir kamu yönetimi yapısının oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Zeren & Bilken, 2021:36–37).

Yolsuzluk aynı zamanda doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde de caydırıcı bir etkiye sahiptir. Rüşvetin yatırımcılar açısından ek bir maliyet unsuru oluşturması, bürokratik süreçlerin karmaşıklaşması, mülkiyet haklarının korunmasında şeffaflığın azalması ve altyapı ile kamu hizmetlerinin kalitesindeki düşüş gibi unsurlar, yatırım ortamını güvensiz ve öngörülemez hâle getirmektedir. Ayrıca, yerel firmalara tanınan ayrıcalıklı uygulamalar, adil rekabeti zedeleyerek yabancı yatırımcılar açısından ciddi bir dezavantaj oluşturmaktadır (Şenol & Erer, 2020:125). Bu bağlamda, yolsuzluk ve rüşvet yalnızca bireysel ya da dönemsel bir sapma değil; ekonomik kaynakların verimsiz kullanımından kurumsal yozlaşmaya, toplumsal güven krizinden demokratik meşruiyetin aşınmasına kadar çok boyutlu ve kalıcı etkiler doğuran yapısal bir sorundur. Osmanlı'dan günümüze uzanan tarihsel örnekler, denetim zafiyetlerinin ve etik dışı yönetim pratiklerinin zamanla nasıl bir kurumsal kırılganlığa dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle yolsuzlukla mücadele yalnızca hukuki ve idari bir süreç değil; aynı zamanda ahlaki, kültürel ve kurumsal bir yeniden inşa süreci olarak ele alınmalı, kamu yönetiminin her düzeyinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik ilkeler esas alınarak güçlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı'daki mali yolsuzluğun tarihsel örnekleri üzerinden, modern kamu yönetimi ve mali disiplin tartışmalarına tarihsel bir derinlik kazandırmakta; kurumsal zafiyetin ve etik dışı uygulamaların, mali sistemleri ve kamu güvenini nasıl aşındırabileceğine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, sadece tarihsel bir değerlendirme değil, aynı zamanda günümüz kamu yönetimi literatürü için de kuramsal ve eleştirel bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı mali sisteminin kurumsal yapısında Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemleri boyunca derinleşen rüşvet ve yolsuzluk olgusunu tarihsel ve yapısal bir çerçevede analiz etmiştir.

Osmanlı'nın klasik merkezîyetçi mali yapısı, zaman içinde artan idari karmaşıklık, denetim zafiyetleri ve taşradaki uygulama bozuklukları nedeniyle işlevselliğini yitirmiştir. Özellikle altyapı yatırımları, imtiyaz rejimi ve taşra maliyesi gibi alanlarda yoğunlaşan yolsuzluk vakaları, yalnızca mali disiplini zayıflatmakla kalmamış; aynı zamanda kamu yönetiminde meşruiyet sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Tanzimat reformları ve sonrasında kurulan kurumlar, Divan-ı Muhasebat, Maliye Teftiş Heyeti ve Mülkiye Müfettişlikleri gibi yapılar aracılığıyla yolsuzlukla mücadeleyi amaçlamış; ancak bu kurumlar taşrada karşılaştıkları direnç, siyasi müdahaleler ve kurumsal özerklik yetersizlikleri nedeniyle etkili bir denetim sistemi oluşturmakta başarısız olmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgular, yolsuzluğun bireysel ahlaki zafiyetlerden ziyade, denetimsizliğin ve kurumsal yapının kırılganlığının bir sonucu olarak sistemik boyut kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı deneyimi, günümüzde de geçerliliğini koruyan temel bir gerçeği işaret etmektedir: Etkin ve hesap verebilir bir kamu maliyesi için yalnızca idari düzenlemeler değil, aynı zamanda kurumsal özerklik, şeffaflık ve hukuki denetim mekanizmalarının da kalıcı biçimde inşa edilmesi zorunludur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- Bab-ı Asafî, Mühimme Evrakı (A.DVNSMHM. d.), 111/466.
- Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 78/5.
- Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM), 441/97, .
- Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 12/46, 14/82.
- Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB), 7/16.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akça, G., & Hülür, H. (2006). Osmanlı hukukunun temelleri ve Tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 295-321.
- Akçakaya, U. (2022). Bir Karış Fazla Şimendifer: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demiryolu Politikasının Değişimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 5(1), 29-61.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. C. 1 (3. Baskı). Ankara: Tekin Yayınevi.
- Akkuş, Y. (2018). Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış. *İstanbul İktisat Dergisi*, 68(1), 113-160.
- Aslantürk, A. Y. (2018). Tanzimat sonrası Osmanlı Şehirlerinde taşrada yerel hizmetlerin yeniden örgütlenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 141-150.
- Avcı, Y. (2016). Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), 167-180.
- Batmaz, E. (1996). İltizam sisteminin XVIII. yüzyıldaki boyutları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 39-50.
- Bilge, S. M. (2012). Bir toplumsal sınıf imtiyazı olarak Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyeti, *Düşünen Siyaset Dergisi*, 28.
- Buluş, A. (2010). Vergi toplamının özerkleştirilmesinin vergi toplamının etkinliğine katkısı: İltizam sistemi ile bir mukayese. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 81-120.
- Bülbül, Y. (1999). Klasik dönem Osmanlı muhasebe sistemi. *Divan, Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, (6), 151-182.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Çetin, E., & Yılmaz, B. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bartın'da Belediye Teşkilatının Kuruluşu Ve Karşılaşılan Yönetimsel Sorunlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(20), 35-59. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.664167>
- Çoban, H. (2023). Âyan Ailesi Tavashızadeler ve Sultan II. Abdülhamid Döneminde Denizli'de Yerel Yöneticilerin Yolsuzlukları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (75), 460-474. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1208565>
- Çoban, O. (1999). Bir siyasal yozlaşma türü olarak rüşvet ve ekonomik etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1).
- Demir, Z. (2021). İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 180-220.
- Demirel, F. (2002). Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (1), 147-157.
- Demirkol, G., & Polatçı Demirkol, T. (2024). Osmanlı Devleti'nde İlk Banka Yolsuzluğu: Simonoviç Davası (1873-1875). *Belleten*, 88(312), 477-511. <https://doi.org/10.37879/belleten.2024.477>.
- Durhan, İ. (2008). Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 55-111.
- Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin ödedikleri vergiler ve bu vergilerin doğurduğu sosyal sonuçlar, *Belleten*, 55(213), 371-392.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 154-158
- Giray, F. (2001). *Maliye tarihi*. Bursa: Ezgi yayınları.
- Günelan, R. (2005). XVI. yüzyılda Bab-ı Defteri Teşkilatı ve maliye ahkam defterleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güran, T.(2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlksen, H. (2023). II. Abdülhamid Dönemi Memur Yolsuzlukları (1876-1908). *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 6(9), 4-41.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, İstanbul: Eren Yayınları.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII. Ankara: TTK Yayınları.

- Kaya, P. H. (2021). Tanzimat Reformunun Osmanlı Devleti'nin İdari Ve Mali Yapısına Etkisi: Muhassıllık Teşkilatı Örneği. *Sayıştay Dergisi*, (120), 115-132.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da vergi sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kırlı, C. (2006). Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, 45-119.
- Kış, S., & Türkmen, B. C. (2023). Divan-ı Muhasebat Denetimlerinde Osmanlı Maliyesindeki Usulsüzlükler (1882-1886). *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(2), 255-283.
- Kış, S. (2012). Divan-I Muhasebatın Tesis Süreci Ve İlişkileri Hakkında Bazı Tespitler. *Sayıştay Dergisi* (87), 39-60.
- Kütükoğlu, M.S. (1994). "Defterdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 94-96.
- Nakiboğlu, A. (2019). İstanbul Vilayetinin 1333 (1917) Yılı Bütçesi. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (9), 39-106.
- Nebioğlu, O. (1986). *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Onur, S. (2021). Kurumsal Ahlaki Çöküntü: Yozlaşma Ve Yolsuzluk Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 133-168.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. Basım, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ökmen, M., & Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23).
- Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken planlama deneyimleri (1839-1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7(2), 149-180.
- Özgül, İ. (2019). 1742-1754 Yıllarında Vergi Tahsilatındaki Usulsüzlüklere Dair Bazı Tespit, Teşhis ve Tahliller: *Diyarbakır Vilayeti Örneği*. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 673-690.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlak, M., & Parlak, Z. (2012). Osmanlı Mali Sistemi Ve Divan-I Muhasebata Giden Yol. *Sayıştay Dergisi*(87), 19-38.
- Sarı, M., & Yavuz, F. (2023). Rumeli Vilayetlerinde Mülkiye Müfettişliği (1896-1902). *Belleten*, 87(310), 1059-1082.
- Satıcı, E. (2008). Tanzimat Dönemi Bursa Eyaletinde İç Güvenliğin Sağlanmasına Yönelik Önlem ve Çabalar (1839-1867). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24(24), 175-203.

- Şenol, Z., & Erer, E. (2020). Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Kurumsal Faktörler: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (64), 123-142.
- Tabakoğlu, A. (1994). *İktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A., & Taşdirek, O. Ç. (2015). Osmanlıda Mâlî Denetimin Kurumsal Gelişimi - Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 91-113. <https://doi.org/10.11611/Jmer621>.
- Tekin, A. S. (2019). Klasik dönem Osmanlı Devleti iktisadi ve içtimai düzeminde vergi sistemi. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 52-71.
- Uçar, M., & Karakaya, A. (2014). Yönetimsel reformlar perspektifinden Türkiye’de yönetimin gelişimi üzerine bir inceleme. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 152-169.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin merkez ve bahriye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, M.A. (2007). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Yaşar, R. Ş. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Çift Taraflı Kayıt Yöntemine Geçişin Sebepleri ve Sonuçları: Kapitalizme Doğru İlk Adımlar. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- Yazıcı, K., Oktay, S., Akbaş, H. E., Bozkurt, S. (2020). Fabrika-i Hümayunların Yönetim, Muhasebe ve Denetim Uygulamaları. *Accounting and Financial History Research Journal* (19), 41-58.
- Yurtseven, Y. (2002). Klasik dönem Osmanlı maliye teşkilatı ve sistemi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 109-121.
- Zeren, H. E., & Bilken, M. (2021). Türkiye’deki Belediyelerde Etik Dışı Davranışlara İlişkin Literatür Taraması. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 31-54.